

УДК 343.21.17

Б. М. Одайник, здобувачОдеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
Прокуратура Херсонської області,
вул. Петренка, 33, Херсон, 73022, Україна**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА
ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ
В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА**

Стаття присвячена дослідженню історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини. Визначені основні етапи еволюції цього складу злочину.

Ключові слова: історія кримінального права України, знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини.

Першим кроком у законодавчому оформленні та закріпленні кримінально-правових норм, пов'язаних з охороною пам'яток культурної спадщини, було прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 року [1].

Глава IV розділу «Злочини проти віри» містила норму про святотатство. Її безпосередньою метою було забезпечення недоторканості церкви і її майна, але опосередковано вона впливала на охорону культурного надбання. Суспільна небезпека святотатства укладалася насамперед у порушенні релігійних канонів і в заподіянні шкоди церкві. Тому включення в Уложення складу святотатства можна умовно вважати спеціальною мірою кримінально-правової охорони культурних цінностей.

Незважаючи на те, що структура та формулювання норм Уложення про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 року були досить та недосконаліми, цей нормативно-правовий документ підняв кримінальний закон Російської імперії на принципово новий рівень, завдяки якому деякі положення даного акту існують і у сучасному кримінальному законодавстві, у тому числі і Кримінальному кодексі України.

Певні спроби усунути протиріччя і повторення, що мали місце в Уложенні про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 року, були здійснені в Кримінальному уложенні від 22 березня 1903 року [2].

Уложення 1903 року скасувало святотатство як самостійний склад злочину, зберігши його тільки як кваліфікуючу ознаку посягань проти власності. Наприклад, ст. 588 передбачала окремою частиною злочинство в церкві, ст. 589 — розбій у церкві тощо [3, 219].

В 1905—1906 роках був розроблений проект Положення «Про охорону стародавностей», що містив у тому числі і кримінально-правові заборони. В цьому проекті вперше з'явилося достатньо чітке визначення понять стародавностей (пам'яток історії і культури). Відповідно до даного законопроекту було визначено, «що після закінчення 150-літнього періоду існування, кожна пам'ятка стає пам'яткою стародавності, що підлягає охороні». У їхнє число включалися «всі пам'ятники зодчества, ліплення, живопису і іншого мистецтва, значні за своєю стародавністю, художньою вартістю, археологічним чи історичним значенням, а так само акти, рукописи і первісні стародавності» [4, 3].

Кримінально-правові заборони в Положенні «Про охорону стародавностей» були представлені декількома статтями. Злочином вважалось ушкодження стародавностей і письмових документів і справ, за що передбачалося покарання у виді тримання у в'язниці строком від двох до чотирьох місяців або арешт на строк не більше трьох тижнів. В статті виділялася кваліфікуюча ознака, що припускає посилення покарання у випадку знищення предмета стародавності чи писемної пам'ятки або пошкодження його настільки, що він не міг бути відновлений у первісному вигляді. Як покарання за вчинення такого діяння, передбачалося тримання у в'язниці строком від восьми місяців до одного року і чотирьох місяців і, крім того, грошове стягнення в розмірі вартості знищеного або пошкодженого предмета.

Законопроектом визнавалося злочинним вивезення за кордон стародавностей і писемних пам'яток без дотримання умови, встановленої правовим актом. Такою умовою був обов'язок власника колекції стародавностей або окремого предмета звернутися із клопотанням про дозвіл їхнього вивезення за кордон через Окружний Археологічний Комітет у Центральний Комітет. Відповідно до санкції даної норми, винний, якщо він встигав до постанови судового вироку повернути в Росію в непошкодженому вигляді вивезені стародавності, підлягав грошовому стягненню в розмірі не більше 300 рублів. Якщо ж злочинець не повертав до постанови судового вироку вивезені стародавності, передбачалося більш суворе покарання у виді тримання у в'язниці строком від двох до чотирьох місяців з накладенням грошового стягнення в розмірі подвійної вартості вивезених за кордон цінностей.

Також злочинним визнавалося «взяття без дотримання встановлених правил предметів і писемних пам'яток, що належать до зібрань музеїв, ризниць, архівів, сховищ і бібліотек всіх урядових і громадських установ». Під «взяттям» малося на увазі відчуження, обмін або інше вилучення зазначених предметів всупереч вимогам правил, встановлених тим же актом і наказами відповідних чиновників. За вчинення даного злочину було передбачено тримання у в'язниці строком від двох до восьми місяців, якщо в його діянні не вбачалося ознак більш тяжкого злочину.

Інша норма була спрямована на охорону археологічної спадщини країни. Так, кримінально карним було проведення археологічних розкопок всупереч встановленим правилам, а так само шукання скарбів. Недотриманням правил визнавалося порушення винним обов'язкового порядку одержання особливого дозволу на кожне проведення розкопок у Центрального або Окружного комітету, або в Імператорській археологічній комісії. Покаранням передбачався арешт на строк не більше трьох тижнів. Утаювання випадково знайдених або здобутих у надрах землі стародавностей передбачало покарання у виді тюремного ув'язнення на строк від чотирьох до восьми місяців. Усі випадково відриті в надрах землі стародавності в обов'язковому порядку повинні були через місцеві органи влади відправлятися на експертизу в Імператорську Археологічну Комісію [5, 361].

Отже, проект Положення «Про охорону стародавностей» став першим комплексним нормативно-правовим актом, спрямованим на захист пам'яток історії і культури, що містив заборони кримінально-правового характеру.

Більшість складів злочинів, що містилися в Положенні, через століття не втратили свого правового значення і знайшли певне відображення у сучасному Кримінальному кодексі України. Так, наприклад, проведення незаконних археологічних пошукових робіт при наявності ознак знищення або пошкодження археологічної пам'ятки кваліфікується за ч. 3 ст. 298 КК України.

Після падіння Російської імперії Україна спробувала повернути самостійність, яка була дуже короткочасною, тому перша Українська Народна Республіка (17 березня 1917 р. — 29 квітня 1918 р.) не змогла, не встигла видати жодного закону, видавши лише чотири політичні Універсали (останній 22 січня 1918 р.) [6, 52].

Завдяки цьому в радянський період історія кримінального права України знову тісно пов'язана з російським кримінальним законом, але вже радянського періоду.

23 серпня 1922 року було прийнято перший Кримінальний кодекс УРСР, який, по суті, копіював відповідний Кримінальний кодекс РРФСР 1922 року. Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету від 23 серпня 1922 року від цієї дати Кодекс було введено у дію на території всієї Української Радянської Соціалістичної Республіки [7].

Кримінальний кодекс УРСР 1922 року передбачав норми, що встановлюють відповідальність за посягання на культурні цінності. Визначалась злочинною контрабанда (кваліфікований вид — незаконне вивезення або ввезення історичної і культурної спадщини), встановлювалась кримінальна відповідальність за приховування колекцій пам'яток старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації і обліку або передачі в державне сховище. Кримінальний кодекс, як і більшість інших правових актів, характеризувався слабкою правовою охороною культурних цінностей. Існуючі законодавчі акти носили класовий характер і метою своєю мали вирішення політичних питань. Власниками предметів, що мали культурну або історичну цінність, були, як правило, представники інтелігенції, буржуазії і інших імущих класів, таким чином, суб'єктами вказаних злочинів, як правило, були представники перерахованих вище класів. Крім того, пробілом кримінального законодавства УРСР була відсутність закріплення інших видів посягань на культурні цінності, а саме: розкрадання, знищення або пошкодження тощо. Більша частина вже наявних і нововиданих правових документів, що регулювала відносини в сфері культурної спадщини, виявилася малоефективною і найчастіше носила декларативний характер.

8 червня 1927 року був прийнятий новий Кримінальний кодекс УРСР і введений у дію відповідною постановою ВЦВК на усій території УРСР із 1 липня 1927 року. За текстом він також був близьким до прийнятого 26 жовтня 1926 року Кримінального кодексу РРФСР [8].

У ньому містилася лише одна норма, що охороняла пам'ятки історії і культури від злочинних посягань, яка полягала в приховуванні колекцій і пам'яток старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища. Порушення даної кримінально-правової заборони передбачало покарання у виді виправних робіт на строк до трьох місяців з конфіскацією приховуваного майна. Інші посягання на культурні цінності передбачали кримінальну відповідальність у загальному порядку.

Фактично ніяких серйозних змін в області кримінально-правової охорони не спостерігалось до моменту прийняття у 1958 році Верховною Радою СРСР Основ кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік. На їх основі 28 грудня 1960 року було прийнято КК УРСР, який було введено в дію з 1 квітня 1961 року [9].

У даному Кодексі була декриміналізована норма, яка полягала в приховуванні колекцій і пам'яток старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища, і введена зовсім нова — знищення або пошкодження пам'яток історії і культури (ст. 207). Незважаючи на деяку односторонність у правотворчості (полягала в тім, що серед кримінально-правових засобів, які забезпечували використання і схоронність культурної спадщини, були закріплені тільки засоби боротьби з неналежним поведінням з ними), дана кримінально-правова норма мала і свій позитивний вплив на розвиток законодавства в досліджуваній області. Більше чітке визначення одержав предмет злочинного посягання, сформульований як «пам'ятки історії і культури». Дана термінологія збереглася дотепер і застосовується в різних правових документах.

5 квітня 2001 року був прийнятий Кримінальний кодекс України, стаття 298 якого передбачала кримінальну відповідальність за нищення, руйнування чи псу-

вання пам'яток історії і культури [10, 196]. Предметом цього злочину виступали пам'ятки історії і культури, взяті під охорону держави. Частина 2 цієї статті передбачала в якості предмету злочину — об'єкти, які є особливою історичною або культурною цінністю.

Прийняття 18 березня 2004 року Верховною Радою України Закону «Про охорону археологічної спадщини» [11] суттєво змінило ст. 298 КК України. Змінилася назва статті, яка тепер звучала як «знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці». І відповідно змінився зміст норми.

По-перше, зміни відбулися у об'єктивній стороні:

— нищення було замінено на знищення, це означало, що законодавець вказує на закінченість цього процесу, на матеріальний склад злочину;

— псування було замінено на пошкодження, тобто законодавець застосував такий термін, який є традиційним для кримінального законодавства і більш зрозумілим для юридичної спільноти.

По-друге, у відповідності до чинного пам'яткоохоронного законодавства замість невизначених понять «пам'ятки історії і культури», «об'єкти, які є особливою історичною або культурною цінністю» було введено юридично обґрунтовані, законодавчо закріплені поняття «пам'ятка — об'єкт культурної спадщини», «пам'ятка національного значення», «об'єкт археологічної спадщини», що виключає можливість широкого, необґрунтованого тлумачення предмету злочину.

По-третє, частина 3 статті доповнювалася положенням про кримінальну відповідальність за діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини.

Такими змінами і доповненнями законодавець забезпечив чітке виконання завдання по створенню актуальної нормативно-правової бази з охорони, збереження, дослідження культурної спадщини на кримінально-правовому рівні.

Таким чином, вся історія становлення системи кримінально-правової охорони культурних цінностей вимагала утворення такого механізму прийняття і реалізації відповідних норм, який міг би збалансувати часто протилежні підходи і погляди на культурну спадщину, на методи її збереження.

Література

1. Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных (издание 1885 г.). — Екатеринбург: Типография Артели Екат. раб. печат. дела, 1909. — 570 с.
2. Уголовное уложение, высочайше утвержд. 22 марта 1903 г. — СПб.: Изд. Гос. канцелярии, 1903. — 284 с.
3. Российское законодательство X—XX в.: В 9 т. / [Под общ. ред. О. И. Чистякова]. — М.: Юрид. лит., 1984. — Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. — 352 с.
4. Гаврилов Б. «Надлежит вам беречь...» / Б. Гаврилов // История. — № 38 (710). — 8–15.10.2003. — С. 3–5.
5. П. А. Столыпин. Программа реформ: документы и материалы : в 2 т. / Рос. гос. ист. архив; под общ. ред. П. А. Пожигайло. — М.: РОССПЭН, 2003. — Т. 1. — 2003. — 763 с.
6. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій / Коржанський Микола Йосипович. — К.: Атіка, 2001. — 432 с.
7. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922. — Х.: Издание Наркомюста УССР, 1922.
8. Кримінальний кодекс УРСР в редакції 8 червня 1927 р. — Х.: Юридичне вид-во Наркомюсту УРСР, 1927.
9. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Андрусив Г. В. и др.]; отв. ред. Яценко С. С., Шакун В. И. — К.: Правові джерела, 1998. — 1085 с.

